

प्रास्ताविक:

महाराष्ट्राच्या लोकसंस्कृतीत अनेक सण-उत्सव, लोकदैवते, श्रमसंस्कृतीच्या परंपरा, शेतीभातीच्या रिती, लग्न आणि जन्ममृत्यु अशा अनेक परंपरा रूढ आहेत. गोंधळ, जागरण, भारुड लळित, दंडार लोकनाट्य इत्यादी. लोकसंस्कृतीचे उपासक आणि त्यांच्या लोककला याद्वारे लोकगीतांचा प्रवाह अखंडपणे सुरू आहे. लोकजीवनाच्या भावभावना, सुख-दुःखे, जीवनानुभूती, छंद, आवडीनिवडी, धार्मिक, भावनिक, श्रद्धाशील कथा यांचे चित्रण लोकगीतात केलेले असते. अशा प्रकारे लोकगीते म्हणजे लोकजीवनाची गाथाच असते.

स्त्रियांच्या गीतांमधून भावरम्यता, हृदयस्पर्शी भावना, मनाची विविध स्पंदने दर्शवणाऱ्या भावछटा, अंतरीची स्पंदने आणि मोहकता यांचे दर्शन घडते. तर पुरुषांच्या गीतांमधून रंगेलपणा, रंगेल पुरुषार्थ आणि युगुत्सूवृत्ती अशा आनंदमय सहज उत्स्फूर्त भावना व्यक्त होतात. एकूणच स्त्री-पुरुषांच्या लोकसमूहातील लोकसंस्कृतीचा हा अविष्कार विविधता आणि वेगळेपणासह संपन्नता यांची निर्मिती असतो. लोकगीते अशाप्रकारे लोकांचे लोकांनी लोकांसाठी निर्मिलेले आणि अनेक पिढ्यांनी जतन केलेले समृद्ध असे धन आहे.

सुरगाणा हा नाशिक जिल्ह्यातील आदिवासीबहुल असा तालुका आहे. या तालुक्यामध्ये राहणाऱ्या आदिवासी बांधवांचा मुख्य व्यवसाय शेती, मजुरी आणि पशुपालन आहे. या प्रदेशांमध्ये लोकवाङ्मयाची समृद्ध अशी खाण आहे असे पाहायला मिळते. सुरगाणा तालुक्यामध्ये लोकगीतांपैकी गुराख्यांनी म्हटलेली 'गुराख्यांची गीते' प्रसिद्ध आहेत. दिवाळीच्या दरम्यान तीन चार दिवस रात्रीच्या वेळेला गुराख्यांचा समूह एकत्र येतो. पंचक्रोशीतील गावागावांमध्ये जाऊन ते जी गीते सादर करतात त्यांना गुराख्यांची गीते असे असे म्हटले जाते. या गीतांना त्या प्रदेशांमध्ये 'ढिंडवाळीची गीते' म्हणूनही ओळखले जाते.

आपल्या गोठ्यात असलेल्या गायीगुरांविषयीचे संदर्भ आणि लोकसंस्कृती, प्राणी आणि माणूस यांचा सहसंबंध, निसर्गातील विविध अनुभव, त्यांच्या मनामध्ये असलेल्या गुराढोरांविषयीच्या वेगवेगळ्या प्रकारच्या भावभावना या गीतांमधून ते व्यक्त करतात. ही गीते पुरुषांच्या लोकगीतांपैकी अत्यंत महत्वाची गीते आहेत. मात्र ती दुर्लक्षित राहिलेली आहेत.

लोक परंपरा, लोकश्रद्धा, लोकसंस्कृती, लोकधारणा वेगवेगळ्या पद्धतीने गुराख्यांच्या गीतांमधून अभिव्यक्त होतांना दिसतात. या गीतांचे स्वरूप वैविध्यपूर्ण आहे. गुराख्यांच्या मनातील आपल्या गुराढोरांविषयीच्या भावना ही गीते व्यक्त करतात. ग्रामीण भागामध्ये गुराख्यांमध्ये प्रचलित असलेल्या विविध लोकभावना, परंपरा याचेही दर्शन या गीतांमधून घडते. संपूर्ण आयुष्यभर दररोज गुराखी या गायीगुरांना घेऊन जंगलात चारायला जातात. त्या जंगलातील अनेक अनुभव, घटक, निसर्गातील विविध स्थित्यंतरे या गुराखी गीतांमधून व्यक्त होतात.

गुराख्यांची गीते ही पुरुषांनी म्हटलेली गेय स्वरूपाची गीते आहेत. त्यामुळे या गीतांमध्ये काव्याचे अनेक घटक सहजपणे एकत्र झालेले दिसतात. यमकानुकूल शब्दरचनेमुळे या गीतांना गेयता आणि लयबद्धता प्राप्त झालेली आहे. नव्या जुन्या काव्य प्रकारांचे मिश्रण या गुराखी गीतांमध्ये पाहायला मिळते. सीमावर्ती भागातील ही गुराखी गीते भाषिकदृष्ट्या आपले वेगळेपण दर्शविणारी आहेत. त्या त्या प्रदेशातील स्थानिक बोली भाषेतील अनेक शब्द या गीतांमध्ये आलेले दिसतात. हिंदी, गुजराती या प्रमाणभाषांमधील देखील शब्द या लोकगीतांमध्ये काही प्रमाणात आलेले आहेत. म्हणूनही काही गुराखी गीते भाषा मिश्रणाचा नमुना म्हणूनही अनुभवायला मिळतात. त्या त्या स्थानिक बोलीभाषेतून अभिव्यक्त होत असल्यामुळे या गीतांमध्ये सहजपणा आणि उत्स्फूर्तता ओतप्रोत भरलेली आहे असे दिसून येते.

गुराख्यांच्या गीतांमधून त्या त्या स्थानिक प्रदेशातील लोकसंस्कृतीचे दर्शन घडते. सामूहिक स्वरूपाची निर्मिती असल्यामुळे या ही गुराखी गीते सामाजिकतेच्या दृष्टिकोनातून महत्त्वाची आहेत. माणसाचा या गुराढोरांची असलेला संबंध, त्यांच्याप्रती असलेल्या भावभावना, त्यामागील ऐतिहासिक संदर्भ, माणूस म्हणून निसर्ग आणि या सर्व प्राण्यांशी असणारे नाते सामाजिक पातळीवर या गीतांमधून अभिव्यक्त झालेले पाहायला मिळते.

निष्कर्ष:

१. लोकगीते ही लोकसमूहाची वैशिष्ट्यपूर्ण अशी निर्मिती आहे.
२. गुराख्यांच्या गीतांचे स्वरूप वैविध्यपूर्ण असून या गीतांमधून लोकसंस्कृतीचे दर्शन घडते.

३. प्रचलित काव्यातील अनेक घटक गुराख्यांच्या गीतांमध्ये आलेले आहेत.
४. काव्यमयता, लयबद्धता, नादमयता यामुळे गायनानुकूल असलेली पुरुषांनी रचलेली गीते हे या गीतांचे वेगळेपण आहे.
५. स्थानिक बोलीभाषेतून केलेली अभिव्यक्ती म्हणून स्वाभाविकता आणि सहजता ही या गुराखी गीतांची वैशिष्ट्ये आहेत.
६. बोली आणि प्रमाण भाषांमधील शब्दांचे मिश्रण या गुराखी गीतांमधून अनुभवायास मिळते.
७. गुराख्यांची लोकसंस्कृती, लोकपरंपरा, धारणा, समजुती या गीतांमधून व्यक्त झालेल्या आहेत.
८. सामाजिक रूढी, गुराढोरांविषयीचा गुराख्यांना वाटणारा जिव्हाळा, गुरांचे त्यांच्या आयुष्यातील महत्त्व अनेक गीतांमधून व्यक्त होते.
९. गुराख्यांच्या गीतांमधून 'प्राणी-निसर्ग-माणूस' यांच्यातील परस्परसंबंध वेगवेगळ्या पद्धतीने अधोरेखित होतांना पहावयास मिळतो.
१०. गुराखी गीते सर्वार्थाने इतर गीतांपेक्षा वेगळी आहेत.

डॉ. योगेश हिरामण महाले